
 aula Joaquim Molas

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Una mirada cap al futur: prospectiva

Maria Dasca

15 de maig de 2015

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Vilanova i la Geltrú

“La meva confiança en el futur de la literatura consisteix a saber que hi ha coses que només la literatura pot donar amb els mitjans que li són específics.”

Italo Calvino (2000: 13)

LA LITERATURA. PRÈVIA

Per poder abordar el futur, en prospectiva, dels estudis catalans, cal preguntar-se, d'entrada, què és la literatura. O més aviat què entenem per literatura. Fer-ho permet de configurar un objecte d'estudi que faci possible la constitució d'una disciplina (i tradició) d'estudis. En el cas literari, allò que convencionalment considerem com a obra literària és indestruïble d'un determinat marc referencial, que fonamenta un reconeixement social. En la meua aproximació als estudis literaris inclouré aquells textos que, segons apunta Todorov, tot i no haver estat concebuts com “literaris”, la tradició literària els ha incorporat com a part indefugible del seu llegat.

La meua intervenció es basarà en tres llibres de reflexió sobre el paper de la literatura (i dels estudis literaris) en el coneixement: *La littérature en péril* (2007), de Tzvetan Todorov, *La littérature, pour quoi faire?* (2007), d'Antoine Compagnon i *L'utilité de l'inutile* (2013), de Nuccio Ordine. Aprofitant algunes de les idees difoses en aquests tres llibres, escrits per especialistes de reconeguda solvència, vull emplaçar el tema de discussió de la jornada (el perquè i el com dels estudis literaris catalans) en un marc més ampli. En un espai crític des del qual es vindica la necessitat de reconèixer la literatura com a font imprescindible (i insubstituïble) de coneixement en front del qüestionament a què són sotmeses les humanitats. Com afirma la citació de Calvino amb què inicio aquest article, la supervivència dels estudis literaris depèn, en gran mesura, de l'assumpció que “hi ha coses que només la literatura pot donar”. La meua exposició tindrà tres parts: una primera part de reflexió sobre el perquè dels estudis literaris (basada principalment en la tradició francesa). Una segona part de síntesi sobre com s'ha

desenvolupat la recerca en literatura. I una tercera part en què, a partir de la meua experiència, esbossaré algunes idees sobre la raó de ser dels estudis de literatura catalana.

En l'estudi suara referit, Antoine Compagnon es demana quina és la significació (*significance*) o el relleu (*relevance*) de la literatura en la vida (27). És plaer, coneixement o evasió? Totes tres respostes són possibles i depenen del lector. Sovint tenim la idea que a través de la literatura podem aprendre més sobre la vida que amb tractats. Més concretament, la literatura serveix d'educació "sentimental", forma part de l'ètica pràctica i de l'especulativa (57). Com que se centra en l'anàlisi de relacions sempre particulars que posen en comunicació creences, emocions, imaginació i acció, la literatura conté un coneixement insubstituïble, detallat i no resumit de la naturalesa humana, un coneixement de les singularitats (58) que li és específic i exclusiu. En aquest sentit, Compagnon recorda que Wittgenstein qüestionà la capacitat de furnir coneixement per part de les teories fetes a partir de proposicions universals. És a partir d'allò particular (diguem-ne concret o singular) que la literatura esdevé una experiència cognoscitiva. La literatura, per tant, té la peculiaritat de ser molt més detallada que la imatge, inclou un ritme que depèn del lector i és el millor instrument que té l'home per comprendre totes les subtils i matisos del llenguatge (69).

A través de l'experiència de lectura es produeix l'experiència de l'altre o, més concretament, es desenvolupa la capacitat de comunicar-se amb éssers diferents de nosaltres (58). Això condueix el crític francès a afirmar que "la littérature peut beaucoup" en la mesura que pot ens pot transformar des de l'interior i és, a la vegada, pensament i coneixement del món psíquic i social on vivim (29). D'aquesta capacitat de generar pensament (o coneixement) en deriva la idea que, si bé la literatura pensa, el seu pensament és heurístic (parteix de la descoberta constant i no para mai d'investigar) i no algorítmic (64). La lectura, en conseqüència, fa possible una experiència de les possibilitats, permet de projectar i projectar-se envers formes mentalment possibles i concretes que propicien (i fan) que la literatura esdevingui un exercici de pensament (65). Més enllà de la significació d'un text (allò que podem inferir de l'anàlisi de la materialitat del llenguatge, que seria l'anàlisi formal), la literatura ens dota d'una capacitat excepcional, el que Hans Ulrich Gumbrecht anomenà "producció de presència". Segons Gumbrecht, la comprensió d'un text literari es troba en una situació de tensió, "in a structural form of oscillation with the dimension of meaning, turned out to be another promising starting point toward a general reconceptualization of the relationship between effects of meaning and effects of presence." (2004: 18). Aquesta

“presència” que la literatura produeix a través de la vivència estètica ens permet de descobrir alguna cosa que l'experiència quotidiana no pot procurar-nos. En un món saturat de significació, la impressió de presència crea una distància d'allò rutinari a través de la concentració i permet de superar-ne les condicions d'extrema fragmentació temporal. Altrament, la literatura (i l'art) ens equipa, com defensa el llibre homònim de Georg Steiner, de *presències reals* a través de les quals es trascendeix la realitat de cada dia.

Per la seva part, Nuccio Ordine relativitza el que anomena la *falsa utilitat de l'inútil*. En un moment en què nombrosos productes totalment prescindibles són presentats per la publicitat com a necessitats peremptòries cal, afirma Ordine, vindicar la irrefutable necessitat d'allò que, justament per la seva qualitat de superflu, és imprescindible per al desenvolupament integral de l'home. Citant Ionesco, hi ha activitats que no serveixen per a res i és indispensable que n'hi hagi (19).

Segons Voltaire “le superflu [és una] chose très nécessaire” (18) en la mesura que, en renunciar a la completesa o a la presumpció d'arribar a la veritat, es converteix en un magnífic antídoto contra el fanatisme i la intolerància. Ens permet de posicionar-nos contra la veritat absoluta —atès que pressuposa que la recerca del saber és un projecte sense fi i atès que, sense negació de la veritat absoluta, no hi pot haver espai per a la tolerància. La literatura, sens dubte, es posiciona contra el pensament únic, elimina la mala consciència i la bona fe. Els que llegim literatura catalana sabem del cert que, sense una actitud antidogmàtica i qüestionadora de la veritat, difícilment hauríem pervingut a disposar dels contes de Calders, per exemple, que justament ironitzen sobre la voluntat de saber-ho tot dels setciències.

Finalment, el tercer autor a qui apel·lo, Todorov basa la seva argumentació en l'afirmació que allò que fa possible que la literatura esdevingui una experiència de coneixement insubstituïble és el fet que és una experiència de sentit. Anant més enllà, Baumgarten argüeix que el valor de la poesia es deu al fet que possibilita un coneixement sensible de les coses (50), un coneixement digne d'anàlisi i de reconeixement. I aquest coneixement vehiculat per la literatura depèn d'una facultat imprescindible, la imaginació, que és, segons Kant, “la plus scientifique des facultés, parce qu'elle comprend l'analogie universelle” (59).

LA LITERATURA. OBJECTE DE DEBAT A NIVELL UNIVERSITARI

Ultra les aportacions de Compagnon, Ordine i Todorov, que parteixen de la idea que la literatura és una font insubstituïble de coneixement, en els darrers anys han sorgit diferents textos crítics que denuncien el progressiu menysteniment de les humanitats en l'ensenyament i la recerca universitària.¹ Un dels punts de reflexió comú és la necessitat de conèixer les especificitats de les disciplines humanístiques (que haurien de tenir una avaluació pròpia, diferenciada de les de les ciències). Si la literatura, com vèiem, pot ser valorada triplement (permet l'expressió i la formulació de pensament lligat a allò concret, és un antídoto contra el fanatisme i la intolerància, i vehicula una experiència de sentit), com a objecte d'estudi hauria de tenir un pes concret en el marc de les disciplines d'humanitats i assumir un rol central en l'ensenyament obligatori.

La literatura, però, no és patrimoni exclusiu dels estudis literaris. També és abordada en d'altres àrees. Compagnon subratlla que la disciplina ocupa un paper destacat en la tradició de recerca d'història cultural (on justament se la considera una peça fonamental en la transmissió del saber; i refereix l'obra de Maurice Agulhon, Pierre Nora, Pierre Rosanvallon o Alain Corbin), en la filosofia moral analítica i en la teoria de les emocions (amb els estudis de Jacques Bouveresse sobre Musil o de Thomas Pavel sobre la novel·la).

En l'àmbit d'estudi que li és propi, la literatura sovint ha estat analitzada, segons denuncia Todorov, des d'una aproximació teòrica que n'ha menystingut la part d'identificació subjectiva. Sovint, en l'ensenyament, s'explica el que diuen els crítics i no les obres, i aquestes s'analitzen a partir de l'aïllament d'un element concret. Todorov insisteix que s'ha oblidat l'experiència de sentit que és, al capdavant, tota operació de lectura. I vindica que s'ha de retornar al fi de l'obra i no als mitjans; i aquest fi no és altre que la commoció o trasbals (*bouleversement*) que provoquen la bellesa i el sentit de les obres (23). Al seu entendre, fer-ho implica, també, defugir l'egotisme que ha influït una part de la creació literària actual. Si la literatura desconcerta, molesta o desorienta és, diu Compagnon, perquè justament s'adreça a les emocions i a l'empatia (62).

¹ Veg. una mostra a: l'editorial "Jubilats de lectura i de reflexió...?" del número 105 d'*Els Marges* (hivern 2014), pp. 7-8; Terry Eagleton, "The Slow Death of the University" (<http://chronicle.com/article/The-Slow-Death-of-the/228991/>); Rafael Argullol, "La cultura enclaustrada", *L'Avenç*, 402 (juny 2014), pp. 4-5 i Francesc Foguet, "Sobre els beneficis de la cultura", *Revista de Catalunya*, 288 (Octubre-Novembre-Desembre 2014), p. 44-56. Veg. també el manifest "La literatura en el nou país que construïm", publicat a Núvol el juny de 2015: <http://www.nuvol.com/noticies/la-literatura-en-el-nou-pais-que-construim/>

Pel que fa a les similituds entre la literatura i la filosofia, Todorov assenyala que les dues tenen un objectiu comú, contribuir a una millor comprensió de l'home, per bé que funcionen de manera diferent. Així, si la literatura preserva “la richesse et la diversité du vécu”; la filosofia “favorise l’abstraction, qui lui permet de formuler des lois générales.” (73). A tall d'exemple, si la filosofia pot establir hipòtesis i especular sobre el nivell d'abjecció a què pot arribar l'home en una situació de subordinació, una novel·la com *La punyalada*, amb la construcció del personatge de l'Albert Bardals, ens mostra, amb tota la seva complexitat, i sense esgotar-ne el sentit, l'abjecció a què pot arribar el protagonista. I en fer-ho, ens hi apropa, i ens altera, amb l'expressió d'uns sentiments dels quals som partícips.

La manera com ens aproximem a la literatura depèn, i les comunicacions anteriors a la meua ho han posat de relleu, d'una tradició d'estudis. En el cas català, la situació sociolingüística ha fet privilegiar l'aproximació històrica. En la tradició d'estudis francesa, en canvi, Compagnon subratlla l'existència de dues línies, no excloents l'una de l'altra, una de sincrònica, orientada a l'anàlisi de l'artefacte i el fenomen literaris, i una altra de diacrònica, que focalitza l'anàlisi en les condicions en què l'artefacte fou possible i s'esdevingué. Aquesta dicotomia inclou, implícitament, l'oposició entre una orientació poètica-retòrica i la històrica-filològica-sociològica. La primera veu l'obra com una presència immediata, un valor etern i universal que es pot interpretar com si fos contemporani. La segona, en canvi, parteix de la idea que l'obra és una *altra*, que cal situar a una certa distància temporal i espacial, i que s'analitza segons el seu context de recepció. (13).

La pèrdua del paper legitimador que, en el passat, es conferia a la literatura ha creat una sensació de buit que, en part, ha acabat polaritzant els estudis. El principi d'unitat consubstancial a la filologia, que implicava que la llengua, la literatura i la cultura formaven part d'un tot orgànic, ha estat qüestionat, a mitjan segle XX, amb l'assumpció d'un nou marc epistemològic basat en la fragmentació. Com bé és sabut, la crisi interna de la disciplina ha anat acompanyada per l'emergència de nous horitzons interpretatius. Todorov denuncia, d'una banda, el progressiu aïllament del sentit que implica l'anàlisi formal i descontextualitzada dels textos (que, partint de l'estudi de la metàfora, per exemple, obliga a interpretar diferents mostres de metàfores sense tenir en compte el text sencer, i fragmentant la unitat de sentit que seria, en aquest cas, el poema o la prosa en qüestió). De l'altra, Ordine assenyala que molts textos teòrics han servit de pretextos per a l'estudi de determinats fenòmens literaris, de manera que han acabat situant en un segon terme les obres. També

subratlla que la lectura de la bibliografia sobre un text mai podrà substituir el plaer i el coneixement derivat de la lectura directa de les obres literàries (95). O, seguint Steiner (1999: 33), “Cap hermenèutica no equival al seu objecte”. Això corrobora la força expressiva de la literatura, atès que un cop “[e]lucidada la força vital essencial del poema o la prosa, el seu poder contra el temps continuarà íntegre” (1999: 33).

En el cas català, als problemes de plantejament que acabem d'introduir, s'hi afegixen una sèrie de canvis deguts a factors extrínsecs o contextuals (relacionables amb el nou *tournant* epistemològic que suposa la postmodernitat) i a factors intrínsecs a la pròpia tradició. El coneixement (i subsegüent reconeixement) és un dels més greus. Qui coneix la literatura catalana? Qui llegeix en català? Segons unes dades tretes a col·lació a l'editorial del número 103 d'*Els Marges* només el 30% de lectors regulars de novel·la en llegeixen en català. El percentatge és baix i relatiu, en la mesura que moltes d'aquestes novel·les no són originals en català.

Entre els problemes intrínsecs a què ha de fer front la literatura catalana hi ha els relacionats amb l'ensenyament i la presència social. Per a poder valorar el perquè i el com dels estudis de literatura catalana cal tenir present factors com: 1) quin lloc ocupa en els programes d'ensenyament a Secundària i a la universitat; 2) quina posició té en la societat de consum (on entra en competència —i s'hibriditza— amb possibles experiències de coneixement derivades de les TIC o de l'artefacte audiovisual); 3) quin rol adopta en l'articulació d'una cultura viva, en la creació feta dins el territori o a l'espai extraterritorial. Sense una anàlisi aprofundida d'aquests tres factors, rarament es podrà entendre el perquè dels estudis literaris —un perquè que en condiciona el futur. Amb tot això cal caldrà valorar fins a quin punt aquesta presència (o absència) serà suficient perquè la literatura continuï exercint un paper de transmissora de valors identificadors. Dificilment serà capaç de vehicular coneixement si no és assumida com a part d'un engranatge recognoscible en el si d'una comunitat, constituint un camp definit i en pugna per a l'obtenció d'un reconeixement simbòlic.

MÉS ENLLÀ DE LA MEVA EXPERIÈNCIA

La meva experiència com a lectora i estudiosa de la literatura catalana s'inicià amb l'ensenyament secundari. Més concretament, una primera immersió en els estudis literaris fou el curs de literatura de COU, en el qual llegírem i analitzàrem les obres de Prudenci Bertrana, Josep Carner, Joan Salvat-Papasseit, Josep M. de Sagarra, Llorenç Villalonga i Josep M. Benet i Jornet. El programa, que ens obligava a llegir sis llibres sencers dels tres gèneres (novel·la,

poesia i teatre) al llarg de tot el curs, ens entusiasma, a mi i alguns companys de classe poc avesats a llegir. La lectura intensiva i continuada de textos ens intrigava i creava adeptes. Aquesta experiència segurament m'animà a prendre una decisió que ja s'insinuava des de feia un temps: estudiar Filologia Catalana. Al llarg de la carrera i dels estudis de doctorat vaig alternar l'aproximació diacrònica amb la sincrònica i vaig ampliar el meu horitzó de lectures. En fer-ho em vaig trobar amb aquella "inexhauribilitat de l'objecte" de què parla Steiner (1999: 34), que evidencia les limitacions de la lectura (de qualsevol lectura) i renova la permanència de l'objecte. Estudiàrem moviments i estètiques i a la vegada els relacionàvem amb l'anàlisi de textos. El comentari literari, un exercici de gran complexitat sense el qual no es podria verbalitzar l'experiència interpretativa, fou clau en la meua formació. Un cop acabada la carrera, els estudis de doctorat i l'elaboració de la tesi em van permetre convertir l'experiència lectora en un exercici professional. Quan vaig tenir (i tinc) l'oportunitat de vehicular la meua recerca a través de plataformes de difusió acadèmica, m'interessa de buscar la interdisciplinarietat. De la mateixa manera que la literatura és objecte d'anàlisi en camps com el de l'economia (podem observar, per exemple, com l'estudi de Thomas Piketty *El capital al segle XXI* es basa, parcialment, en textos de Balzac), cal que la recerca en literatura es vehiculi en espais que no li són propis, amb els quals pot establir connexions. Un cop bastit el clos, cal sortir-ne. La recerca en literatura a nivell internacional força, en part, aquesta adaptació. Més enllà de la catalanística, existeixen plataformes com la hispanística o la romanística, la comparativística, la teoria literària, les humanitats, la traducció literària o la història que empren metodologies adaptables als estudis literaris en totes les seves variants.

Al meu entendre, cal adoptar una actitud més desacomplexada i acompanyar la recerca en català amb recerca sobre tema català en altres llengües. Tot assumint, d'antuvi, que no hi ha discursos neutres i que, si la recerca en literatura comparada es fa fonamentalment en francès (a Portugal, per exemple) i la *world literature* i els *cultural studies* es fan en anglès, no és, ni molt menys, per raons objectives o de transparència. Estudis com els de Pierre Bourdieu sobre la dominació simbòlica o els d'Itamar Even-Zohar sobre la teoria dels polisistemes poden posicionar el cas català en un marc teòric a partir del qual es puguin establir correspondències metodològiques amb altres sistemes literaris. Cal que l'estudi de la llengua i la literatura catalana mereixi un interès com a objecte d'estudi potencialment atractiu més enllà del context en què es formula.

En el cas de les plataformes de catalanística, sovint el que he trobat a faltar és una major especificitat. En moltes de les convocatòries sol mancar-hi un filtre. Sovint falta un eix-fil conductor que atorgui més identitat a la proposta, que la doti amb algun element identificador. I caldria establir més complicitats amb investigadors d'altres estudis. Abans he referit el cas dels estudis d'història econòmica (en el cas català l'obra de Narcís Oller és una pedrera inesgotable de material), però també podríem pensar en els estudis de geografia humana (i penso en els articles que Joan Tort ha dedicat a Josep Pla i a Miguel Delibes, entre d'altres), en els de filosofia (en una jornada sobre la percepció del temps es tractà el cas de *La por del porter davant el penalty*, de Peter Handke, un text molt útil de cara a entendre la concepció individual i estratègica del temps), la sociologia i la psicologia social (per què no han arrelat, per exemple, els estudis de Bourdieu en els estudis catalans, tenint en compte la seva utilitat a l'hora d'entendre la dinàmica social inherent a qualsevol sistema cultural?) i la recerca sobre els mitjans de comunicació i el paper dels intel·lectuals en la societat moderna. Són camps (i subcamps) molt rics entre els quals sovint no s'estableixen les sinèrgies necessàries per a l'ampliació del radi d'acció de la disciplina.

En termes generals hi ha una tensió entre dues posicions, entre l'hibridisme que pressuposa ampliar horitzons d'estudi i la necessitat d'establir una especificitat que justifiqui i en legítimi la raó de ser. Aquesta tensió, al meu entendre, és necessària per a la supervivència de la disciplina, que no sol comptar amb el suport institucional necessari que en garanteixi la continuïtat i el reconeixement. Cal tenir en compte la necessitat d'establir un marc més vast de coneixement en l'era global —un espai que, tot i oferir opcions d'obertura inimaginables fa anys, no està exempt d'unes relacions de domini i poder òbvies, que en limiten l'abast i l'efecte.

Finalment, voldria cloure aquest apartat reprenent una frase d'Antoine Compagnon. Si uns paràgraf més amunt deia (i subscrivia) que la literatura *peut beaucoup* és perquè l'estudi de la literatura fa possible el desenvolupament d'unes competències indispensables per al ciutadà d'avui. Més concretament, l'estudi de la literatura permet adquirir competències com:

- 1) la pràctica de l'anàlisi i del comentari (una competència que implica una complexa mobilització de sabers, tant de comprensió com d'expressió)
- 2) l'articulació d'un discurs oral i escrit

3) la comprensió (i interiorització) d'un marc referencial, amb un codi propi que cal identificar

4) la destresa d'alt nivell en l'ús de/dels idioma/es

En un exercici de traducció literària que vaig fer a classe fa unes setmanes justament em vaig trobar amb una situació en què la destresa de l'alumne depenia de la mobilització d'aquestes competències. Calia traduir les primeres línies de la novel·la *Une page d'amour*, d'Émile Zola. La principal dificultat amb què es trobava l'alumne consistia a interpretar un text situat en un marc referencial concret, del qual calia inferir un codi. Un codi imprescindible per a la correcta interpretació d'uns símbols. La traducció depenia d'uns factors que anaven més enllà de la competència lingüística de l'aprenent d'una llengua estrangera com el francès. Com es va demostrar, el bon domini de l'idioma no garantia que l'estudiant pogués entendre i traduir bé el text, perquè la perícia lingüística havia d'anar acompanyada d'un bon coneixement de la cultura, la societat i la literatura francesa de finals del XIX. Per molt que el professor guiï l'alumne i li ofereixi unes pautes bàsiques d'interpretació, és evident que l'alumne més avantatjat serà l'alumne lector. Llegint Zola i interioritzant-ne l'imaginari es pot arribar a l'aprehensió de la seva literatura. Cal immegir-s'hi i arribar a dominar-ne el codi, en tots els sentits. Una situació com aquesta només se soluciona incrementant el bagatge literari. Novament, llegir esdevé una font de coneixement imprescindible per interpretar adequadament, per exemple, la mort possible d'un criatura en el marc d'una simbologia que el lector atent identificarà com a neoromàntica o finisecular. O per vetllar pel manteniment d'unes recurrències que doten el text d'una simbologia i una cadència significatives. O respectar-ne els claroscurs cromàtics, amb un pes evident pel que fa a la interpretació.

Per acabar m'agradaria citar unes paraules de l'escriptor i antropòleg Joan Francesc Mira. En un text de 2005 Mira indicava que cada llengua escrita produeix una literatura (i només una) i indicava que "una literatura és una llengua literària que els lectors llegeixen com a pròpia". Amb la llengua hi relacionem un sentiment d'identitat assumida (és a dir, el sentiment de pertinença a un mateix espai mental i de referents compartits). La literatura fa possible l'existència d'un espai compartit, permet de superar els límits de l'expressió, permet d'excel·lir en la comprensió d'una llengua pròpia i un marc referencial adoptat com a singular. És, en definitiva, la raó de ser i la raó de futur dels estudis de literatura catalana.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CALVINO, Italo (2000). *Lliçons americanes. Sis propostes per al pròxim mil·lenni*, traducció d'Anna Casassas, Barcelona, Edicions 62.
- COMPAGNON, Antoine (2008). *¿Para qué sirve la literatura?*, traducció de Manuel de Arranz, Barcelona, Acantilado.
- GUMBRECHT, Hans Ulrich (2004). *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey*, Palo Alto, Stanford University Press.
- MIRA, Joan Francesc (2005). “L'espai de la llengua escrita: entre el risc i la riquesa”, *Catalan Review*, XIX, 1-2, pp. 19-28.
- ORDINE, Nuccio (2013). *La inutilitat de l'inútil*, amb un assaig d'Abraham Flexner, traducció de Jordi Bayod, Barcelona, Quaderns Crema.
- STEINER, George (1989). *Real Presences*, Chicago, The University of Chicago Press.
- (1997). *Errata. Una vida a examen*, traducció d'Albert Mestres, Barcelona, Proa.
- TODOROV, Tzvetan (2007). *La littérature en péril*, París, Flammarion.